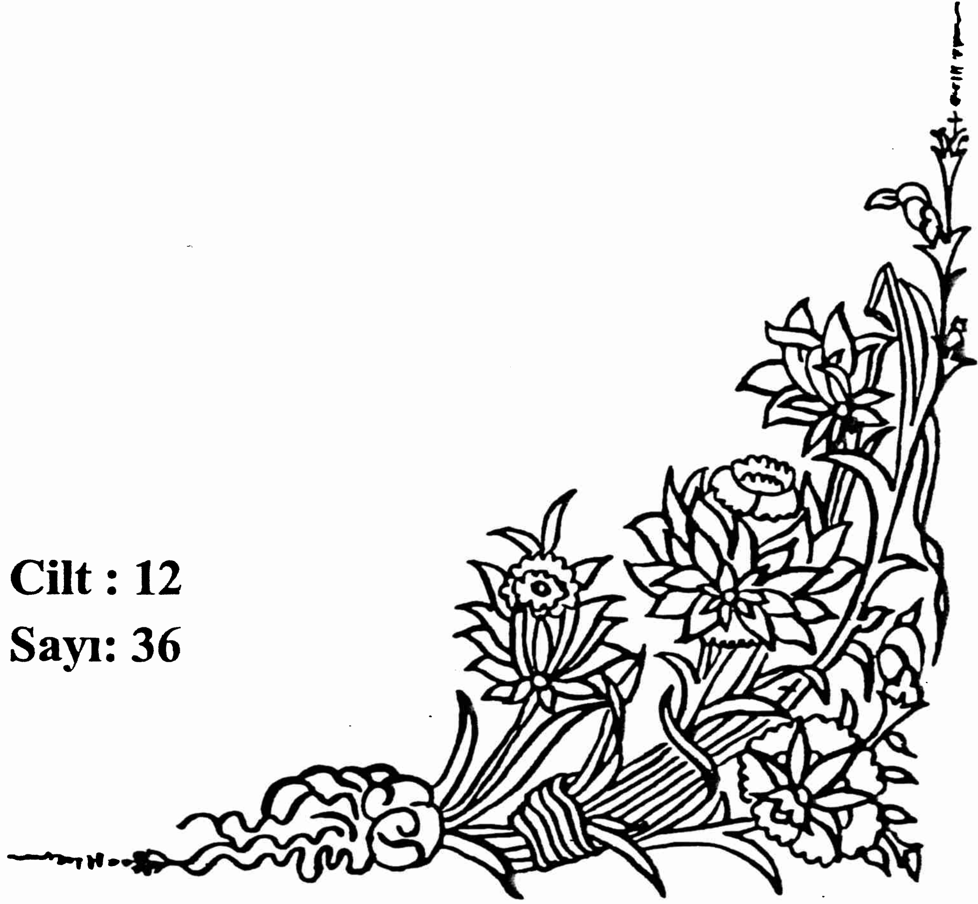
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

Cilt : 12
Sayı: 36

ERDEM 36

Kurucusu : Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI (1913 - 1993)

Sahibi : Atatürk Kültür Merkezi Adına
Başkan Prof. Dr. Sadık TURAL

Yazı İşleri Müdürü : İmran BABA
(A.K.M. Sekreteri)

Dergi Hazırlık Komisyonu :
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Mübahat TÜRKER - KÜYEL
Dr. Müjgân CUNBUR

Düzenleyen : Saim KESKİN
(Uzman)

Dergide çıkan yazılardaki fikirler ve sorumluluk yazı sahiplerine aittir.
Bu yazıların yayın hakkı Merkezimize aittir.
Bu dergi 3000 adet basılmıştır.

Ofset Hazırlık: Düş Atelyesi (312) 418 70 93

Adres : Atatürk Kültür Merkezi,
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı 133, Maltepe - ANKARA
Tel : (0-312) 231 23 48 - 232 22 57
Belgegeçer : (0-312) 232 43 21
Postaçek No: 212938

Fiyatı : Her sayı 3.000.000 TL. (Posta ücreti hariç)
İndirim Yoktur.

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

ISSN 1010 - 867X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

Cilt 12 Mayıs 2000 Sayı 36

Gün Ofset
Ankara 2002

RUSYA'NIN EÇMİYAZİN KATOĞİKOSLUĞUNA NÜFUZU VE İSTANBUL ERMENİ PATRİKHANESİNE TESİRİ

DAVUT KILIÇ*

Eçmiyazin, bugünkü Ermenistan Cumhuriyetinin Başkenti Erivan'a,takriben 20 kilometre mesafede meşhur Ermeni manastır ve kiliselerinin bulunduğu bölgenin adıdır. Burada bulunan Katağikosluğun (kilisenin) Ermeni toplumunun nezdinde önemli bir yeri vardır.

Gregoryen Ermenilere göre, Aziz Gregoir,[1] rüyasında Hz. İsa'yı görmüş ve Hz. İsa,ona kilisenin yerini göstermiştir. Bundan dolayı oraya "*Tanrım biricik oğlunun indiği yer*" anlamında Eçmiyazin[2] adı verilmiştir. "*Kutsal Yağın*" yapıldığı havarîlerden bazısının mezarlarının burada olduğuna inanıldığı için Eçmiyazin kilisesi, Ermeni toplumunun nazarında kutsal mekânların en önemlisidir.[3] Kilisenin başında bulunan Katoğikos

* Yard. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

[1] Ermeni toplumu, Saint Gregoir'un (Grigor-Kirkor) öncülüğünden M.S. 301 yılında Hristiyanlığı benimsediklerini ve Gregoir'un ilk Ermeni Kilisesi Ermeni Eçmiyazin'de kurarak onu yirmi beş yıl bu merkezden idare ettiğini kabul eder. (Bk. M. Ormanıan, *The Church Of Armenıa,* London 1995, s. 14; A.Küçük, *Ermeni Kilisesi,* Ankara 1997,s. 175.) Gregoir'in hayatı, evliliği, Kral Tridat'ın hizmetinde yaptığı dinî ve siyasî faaliyetler için (bk. J. Dauviliier, *Histoire et İnstitutions des Eglises Orientales au Moyen Age,* London 1983, s. 64 vd.) Gregoir'den sonra 1306 yılına kadar Katoğikosluk makamına gelenlerin kronolojik olarak görev sürelerini gösteren tablo için bk. S. Orbelıan, *Histoıre De La Sıounıe I,* (Ermenice'de Fransızca'ya nşr. M. Brosset), Saınt-Petersburg 1864, s. 274 vd.)

[2] Eçmiyazin'in eski adı *Vağarşabad*'dır .(bk. P.Tuğlacı, *İstanbul Ermeni Kiliseleri,* İstanbul 1991, s. 25.) Daha sonra bölge Türkçe kaynaklarda "*Üç Kilise*" adıyla anılmıştır. Bk. E. Smith, *Armenıa II.* Boston-New York 1833, s. 92; N. Polvan,*Türkiye'de yabancı Öğretim I,* İstanbul 1952, s. 55.

[3] Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİFD. XXVI, Ankara 1983, s. 737, nu : 41;P. Tuğlacı, *age.,* s. 27.

(katalikos), Ermeni toplumunun yetki bakımından papası gibidir; onun için Katoğikos'a "Bütün Ermenilerin Katoğikos'u" denilir. Katoğikos'un makamı Eçmiyazin şehridir.[4] Dolayısıyla burada görev yapan Katoğikoslar öteden beri ruhanî nüfuzlarından istifade ederek, aynı zamanda bütün Ermeni toplumunun mukadderatını elinde tutan bir siyasî otorite rolünü de üstlenmiştir.[5]

Osmanlı devleti, Ermeni toplumu ile olan münasebetlerini İstanbul Ermeni Patriği vasıtasıyla yürütmekte ve onu, en büyük idarî makam olarak kabul etmekteydi.[6] Zira Osmanlı hükûmeti nazarında, Katoğikosluğun resmî bir niteliği yoktu.Ancak bazı dinî pratiklerin yerine getirmesinde ve din adamlarına unvan verilmesinde Katoğikosluk, ruhanî niteliğe sahip en büyük makamdı.İstanbul Ermeni Patrikliğinin dinî konumu piskopos seviyesinde olduğundan, ayinlerde kullanılan zeytin yağının kutsallaşması papazların piskoposluğa yükseltilmesi ve birtakım dinî problemlerin çözülmesi için, Katoğikos'a ve onun mahiyetindeki papazlardan meydana gelen Sinod'a ihtiyaç vardı.[7] Bunun için İstanbul Ermeni Patrikhanesi üzerinde Eçmiyazin'in kilisesinin azımsanmayacak derecede etkinliği söz konusudur ve Eçmiyazin'deki Katoğikosluk makamının yanında İstanbul Ermeni Patriği, devletin memuru konumundadır.

Osmanlı devletinde Patriklik mevkiine yükselen din adamları Ermeni toplumunun sadece ruhanî değil, aynı zamanda dünyevî lideri de oluyordu.Ancak dinî salâhiyetini Ermeni kilisesinin bütün başpiskopos ve piskoposları gibi Eçmiyazin Katoğikosluğundan alıyordu.[8] Rusya'da, bunu bildiği Emçiyazin kilisesinin aracılığı ile Osmanlı Ermenilerini İstanbul Ermeni Patrikhanesine tesir ederek kontrol etmeye çalışmıştır.Çünkü Rusya, zaman zaman bu makamdan gönderilen delegelerin, İstanbul

[4] G. Tümer, A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 309; H. G. O. Dwight, *Christianity In Türkey*, London 1854, s. 82 vd.

[5] E. Uras, *Ermeniler*, (Türk Tarihinin Ana Hatları Eserlerinin Müsveddeleri No: 6), ?, 1993, s. 15 (TTK. Kütüphanesi).

[6] Bk. R. Şahi, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul 1988, s. 74.

[7] B. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 57.

[8] K, Gürün, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu (İzmir 26-27 Mayıs 1983)*, İzmir 1983, s. 18; Patriğin görevleri için bk. D. Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dinî Ve Siyasî Mücadeleler*, Ankara 2000, s.

Ermenileri arasındaki problemleri çözme ve onları yönlendirme konusunda etkinliğini biliyordu.[9]

Rusya'nın Kafkasya'ya yayılma ve sıcak denizlere inme arzusunda olması(10), başta Eçmiyazin kilisesi olmak üzere bölgede yaşayan Ermeniler üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmasına neden oldu. Bu ilgi karşısında İran Ermenileri, Rusya'nın korumasına girmek için daha da istekli davranmaya başladı. Bu durumu fırsat bilen Rus ordusu, harekete geçerek Aras vadisi boyunca ilerledi ve Mart 1827'de Ermeni toplumu için mukaddes olan Eçmiyazin şehrini işgal etti(11). Şehre giren General Benkendorf kumandasındaki Rus kuvvetlerini Katoğikos Nerses büyük bir çoşkuyla kutsadı.Çünkü Nerses'e göre "*Rusların silâhı Haç silâhı*" idi. Nerses, cemaatini Rusların yanında yer almaya çağırarak, onlarla birlikte savaşılmasını öğütledi. Bununla da yetinmeyen Katoğikos, Rus kıtalarının ileri harekâtına bizzat kılavuzluk yaptı. Nitekim bu hizmetlerinden dolayı Çar, kendisine taltifte bulundu.[12]

5 Mart 1828 yılında Rusya ile İran arasında Türkmençay Antlaşması imzalandı. O zamana kadar İran'ın elinde bulunan, içerisinde Emçiyazin kilisesinin de bulunduğu topraklar resmen Rusya'nın eline geçmiş oldu.[13] Rusya'nın bu yayılmacı tavrı Hristiyan bir devlet olmasından dolayı başta Emçiyazin Katoğikosluğu olmak üzere, Ermeni maceracılar tarafından da hoş karşılandı.[14]

İran Şahı, sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin, İran-Rus savaşında Rus askerî kuvvetlerine nasıl yardımcı olduklarını ve savaşın kaybedilmesindeki Ermenilerin rolünü bir mektupla Osmanlı devletine bildirdi. Osmanlı

[9] G.Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul 1953, s. 37.

[10] Rusya açısından Kafkasya'nın ne kadar önemli olduğu için bk. "1. Petro'nun 1725 Yılında Yazdığı Vasiyetnâmesi", TK., S. 323, Mart 1990, s. 162.

[11] W.E.D. Allen, P. Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, (nşr. Gnkur. Basım Evi), Ankara 1966, s. 20.

[12] K. Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi XIII*, S: 17'den (Ayrı Basım), Ankara 1988, s. 369.

[13] Y. Ternon,, *Ermeni Tabusu*, (nşr. E. Oğuz), İstanbul 1995, s. 53; L. Nalbandıan, *The Armenian Revoltıonary Movement*, Los Angeles, 1963, s. 24.

[14] R. G. Hovannisian, Armenia On The Road to Independence 1918, Los Angeles 1967, s. 7 vd.

tebaası olan Ermenilere karşı, Babıâli'nin tedbir almasını önerdi. Aynı yıl gerginleşen Osmanlı-Rus münasebetleri neticesinde Sultan II. Mahmut, Şahın gönderdiği mektubu dikkate alarak İstanbul Ermeni Patriğinden cemaatinin devlete bağlı olup olmadığını sordu. Patrik kendisinin ruhanî salâhiyetini tanıyan bütün Ermeniler için kefil olduğunu, ancak kendi ruhanî reisliğini tanımayan Katolik kilisesine mensup olan Ermeniler için kefil olamayacağını bildirdi. Bunun üzerine Padişah Katolik Ermenilerinin esas memleketlerine gönderilmelerini istedi. [15] 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında alınan bu tedbirin tam tersi bir gelişme oldu. Sürgüne gönderilen Katolik Ermeniler, Rus istilâsına karşı Ahılkelek'te büyük kayıp vermelerine rağmen vatan savunmasında olağanüstü yararlılıklar gösterdi. Oysa patriğin kefil olduğu Patrikhaneye bağlı Ermenilerin bir kısmı, Osmanlı topraklarını işgal eden Rus kuvvetleriyle birlikte hareket ettil. [6] Ermeniler şimdiye kadar ilgi duymadıkları Rusya'ya böylece tâbi olmaya başladılar.

Dış Misyon Kurulu üyesi Amerikalı Eli Smith, o dönemde Osmanlı Ermenilerinin, savaştaki tutumlarından dolayı Osmanlı hükûmeti karşısında zor duruma düştüklerini, Eçmiyazin Katoğikosluğu ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi arasındaki münasebetin kesildiği, Patrikhanenin ruhanî işlerinin Sis (Kozan) Katoğikosluğu vasıtasıyla yürütmeye çalıştığını ifade eder. [17]

Eçmiyazin kilisesi Rus topraklarına dâhil edilmeden önce, İstanbul Ermeni patriğinin ve Gregoryen Ermeni cemaatinin Eçmiyazin'i ruhanî merkez olarak kabul etmesi, Osmanlı devleti için bir problem oluşturmadı. Zira Erivan bölgesi, bazen İran devleti bazen de Osmanlı devletinin elinde bulunuyordu. Ancak durum şimdi öyle değildi. Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin'e bağlılıkları artık Osmanlı ülkesi için tehlike oluşturmaya başladı. [18]

[15] G. Çark, *age.*, s. 82; D. Kılıç, *age.*, s. 147vd.

[16] G. Çark, *age.*, s. 87; İ. Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, s. 25; K. Beydilli, *II. Mahmut Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması 1830*, (nşr. Ş. Tekin-G. A. Tekin), Harvard Üniversitesi 1995, s. 30.

[17] E. Smith, *age.*, II, s. 121.

[18] Y. H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi III* / III. Kısım, İstanbul 1983, s. 50. Daha XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus Çar'ı I. Petro, Doğu ticaretinden istifade etmek için Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerden faydalanmayı düşünmüş, onları Rus

Çar hükûmeti hâkimiyeti altına aldığı Ermenilerin mezhebini (inançlarını) 1836 yılında resmen tanıyarak,siyasî bir karar aldı.Çünkü Rusya, bu tür girişimleri Osmanlı Ermenileri ile ilgili her hareketi kendi lehine çevirmeyi amaçlıyordu. İstanbul Ermeni patriklerinden Ormanıan bu dönemde; Eçmiyazin kilisesinde büyük bir siyasî değişim olduğunu, Rus hükûmetinin, Eçmiyazin Katoğikosluğunun yönetimi ile siyasî otorite arasında geniş bir bağlantı kurabilmek için "Pologenia" adı verilen düzenlemeleri yaptığını belirtir.[19]

Rusya, 1836 yılında uyguladığı yeni düzenlemelerle Eçmiyazin kilisesini her yönden kontrolü altına aldığı gibi bütün dünya Ermenilerinin ruhanî merkezinin burası olduğunu kabul ettirme ve onların bu merkez vasıtasıyla yönlendirme gayretlerini de artırdı.[20] Her yıl bir kısım görevliler Eçmiyazin'den gelip İstanbul Ermenilerden yardım toplarken, İstanbul'un zengin Ermeni sarrafları da ayrıca Eçmiyazin'e para göndermekteydi. İstanbul Ermenileri arasında nüfuz sahibi olan Kazzaz Artin,[21] ileri gelen Ermenilerle bir toplantı yaparak, bu konudaki rahatsızlığını şöyle dile getirdi: "Revan ile şimdiye kadar İran'ın elinde iken biz Eçmiyazini bu tarafa çekiyorduk, şimdi orası güçlü bir devletin eline geçti, bundan sonra orası bizi çeker. Bu durum ise Osmanlı devletinin Ermeniler hakkındaki güven ve itimadına zarar getirebilir.Halbuki Osmanlı devletinin ekonomik işleri

---

topraklarında yerleşmeye davet ederek kendilerine dinî ve dünyevî her türlü garantiyi vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. (Bk. S. Cöhçe, "Ermeni Kimliği Hakkında Bir Değerlendirme", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (17-21 Haziran 1991)*, Ankara 1992, s. 100.) 1826 yazında başlayan Rus-İran Savaşı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Petro'nun arzu etmiş olduğundan daha fazlasını Rusya'nın elde etmesine fırsat vermiştir. Rusya'ya göç ettirilen Ermeniler için bk. K. Beydilli, agm. s. 368 vd.

[19] M. Ormanıan, *age.*, s. 72 vd. Ruslar Katoğikos Ohannes zamanında Ermenilerin dinî ve kültür hayatını sınırlayan bir kanun çıkardılar. Bu kanuna Pologenia kanunu denir. Kanunu Tiflis Ermeni okulu müdürü Azkin ile Ermeni piskoposu Serop hazırladı . Son şeklini de Kafkasya umum valisi Rozin ve Katoğikos Ohannes ile general Taskeviç'den kurulu heyet verdi. Bk. M.Hacıoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi Ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s. 73,E. Uras, *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s.172.

[20] R. Şahin, *age.*, s. 164.

[21] Darbhane ve Vecib-i Hümâyun sarraflığı yapmış olan Kazzaz Artin için bk. D.Kelekyan, "Kazzaz Artin", *TOEM, V/26*, İstanbul 1330, s. 84-105.

ve bütün devlet memurlarının maliyeye ait işlemleri Ermeni sarraflarının elindedir. Bu göreve zarar gelirse bunca gelir kaynağı elimizden gider. Biz bundan sonra mümkün olduğu kadar Eçmiyazin'den elimizi çekmeliyiz". Artin'in bu sözleri toplantı da bulunanları etkiledi ve Eçmiyazin'e gönderilen paraların kesilmesine karar verildi.[22]

Alınan bu kararlar gizli olarak o zaman Dışişleri Bakanı Akif Paşaya bildirildi ve Paşadan; Ermenilerin Rusya tarafına yanaşmaları durumunda kendileri maddî yönden büyük zarara uğrayacakları gibi, Osmanlı devletine de manen zarar geleceğinden söz ederek gönderdikleri paraların kesilmesinden dolayı, Rus elçiliğinden gelebileceği düşünülen yazıya önem verilmemesi istendi. Nitekim, Rus Elçiliğinden İstanbul Ermenilerinin yararına olacağından söz edilerek bu paraların kesilmemesi istendi. Akif paşa da baştan savma cevaplarla işi geçiştirdi. Bu dönemde İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı kiliselerde Sis Katoğikosluğunun adı okunmaya başlandı. Daha sonra İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı Ermenilerin ileri gelenleri iki kısma ayrıldı. Rusya'nın siyasî nüfuzu altına girmekten rahatsızlık duyan Kazzaz Artin'in görüşlerini destekleyerek Sis Katoğikosluğuna bağlı olmayı istediler.Diğerleri ise eskiden olduğu gibi Eçmiyazin kilisesine bağlı kalmayı tercih ediyordu.[23] Çünkü Eçmiyazin Katoğikosluğu, diğer Katoğikosluklara (Sis ve Ahtamar) göre ruhanî anlamda ilk kurulan makam olduğundan, daha fazla önem arz ediyordu. Aynı zamanda bu ayrılık Rus hükûmetinin, İstanbul Ermeni Patrikhanesi üzerindeki politikasını da kolaylaştırdı.

Rusya, Eçmiyazin'de kendi kontrolünde Katoğikos seçimi ayarladıktan sonra Ermeni haçlı kervanının İstanbul'dan Eçmiyazi'ne gelmesi usulünü devam ettirdi. Bütün bunlar İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlı Ermenilerin ilgisini Eçmiyazin'e çevirmek için yapılıyordu.[24] Dolayısıyla Eçmiyazin, her geçen gün Osmanlı topraklarındaki Ermenileri koruma

[22] Bk. *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III*, (nşr. Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı) İstanbul 1989, s. 203 vd.

[23] Ottoman Archives Yıldız... III, s. 205 vd.

[24] Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, (nşr. C. Baysun), Ankara 1991, s. 236; Cezmi Yurtsever, *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi*, İstanbul 1983, s. 236; K.Gürün, *Ermeni Dosyası*. Ankara 1988, s. 57.

bahanesiyle Rusya'nın Osmanlı devletinin iç işlerine karışma konusunda da bir araç hâline geliyordu.[25] Rus Çarlarının bu politikaları, Osmanlı devletindeki çöküşle birlikte, İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve mensupları üzerindeki Rus tesirini de hızlandırdı. Rusya, Osmanlı devletindeki Ermenilerin başına kendi politikasına bağlı papazları yerleştirdi.[26]

İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği ve memurları, uzun vadede Osmanlı Ermenileri arasında kamuoyu oluşturacak politikalar üzerinde duruyorlardı. 25 Kasım 1842'de İstanbul Ermeni Patriği olan Asdvazadur'un yerine 1844 yılında İzmir Murahhasası Matyos Çubukcian geçti. Bu kişi, Patrikhane ile Eçmiyazin kilisesi arasında kesilmiş olan siyasî ilişkileri yeniden geliştirdi. Bununla da yetinmeyerek, kendine bağlı kiliselerde Eçmiyazin Katoğikos'larının adlarının anılmasını emretti.[27] Çünkü Patrikhaneye bağlı bütün papazlar yükselebilmek için Eçmiyazin Katoğikosu tarafından takdis edilmek mecburiyetindeydi.[28]

Babıâli, Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin vasıtasıyla Rusya'ya yakınlaştığını hissedince, Ermenilerin Rusya'ya meyletmemesini önlemek için harekete geçti. Reşit Paşa kabinesi, 7 Mayıs 1847 tarihli fermanla İstanbul Ermeni Patrikhanesinin yapılanmasında değişiklik yaparak, Patrikhane yönetiminde sivillerin de görev almasını sağladı. Bu süreç 17 Mart 1863 yılında Ermeni Milleti Nizamnamesinin kabulü ile son şeklini aldı.[29]

[25] Bk. G. Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 182; S.Cöhce, *age.*, s. 99.

[26] Bk. R. Şahin, *age.*, s. 164; M. Hocaoğlu, *age.*, s. 26.

[27] E.Uras, *age.*, s. 158; Matyos Çubukcian göreve başladığında (1844-1848) eskiden beri süre gelen Amira ve Esnaf sınıfı arasındaki anlaşmazlığı çözmeye çalıştı. Bir millî meclis organize etti. 1847 yılında yapılan seçimde Amiraların meclisteki etkinliğini kırdı. Bunlar daha önce Ermeni toplumunun önderi olarak kabul edilirlerdi. (bk. H. G. O. Dwight, *Christianity In Turkey*, London 1854, s. 85.) Entrika ve antlaşmazlıklar yüzünden Patrik Matyos durumu düzeltecek kadar kendisinde bir güç bulamadığını bahane ederek istifa etti. Osmanlı Ermenileri Patriğin istifasına karşı çıkarak Kumkapı'da gösteriler yaptılar. Bu gösteri Ermeni Komitelerine göre Osmanlı Ermenilerinin tarihinde ilk organize hareket olması açısından önemlidir. Bk. L. Nalbandian, *The Armenian Revoltionary Movement*, Los Angeles 1963, s. 44 vd.

[28] E. Granville, *Çarlık Rusya'nın Türkiye'deki Oyunları*, (nşr. O. Arıman), Ankara 1967, s. 34.

[29] G. Çark, *age.*, s. 253 vd. Yine Rahip Çark'a göre; Osmanlı devleti bu nizamnamenin

Osmalı hükûmeti, Eçmiyazin'den İstanbul'a bir temsilci gönderilmesi teklifini kabul etmemek için, Kumkapı Ermeni Patrikhanesi ile Eçmiyazin Katoğikosluğu arasındaki ayrılığı resmiyete döktü. Hariciye Nazırından, Eçmiyazin Katoğikosluğuna gönderilen 12 Eylül 1867 tarihli yazıda; Osmanlı devletindeki Ermenilerin temsilcisi olan Ermeni Patriği ile Eçmiyazin'den gelen görevlinin uyuşamayacakları gerekçesiyle teklifin olumlu karşılanmadığı bildirildi.[30] Osmanlı devleti, zaman içerisinde resmiyette İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Eçmiyazin'den ayrılmasını sağladı. Ancak Patrikliğe bağlı üyelerin Eçmiyazin'i çoğunlukla desteklenmeleri ve Sis Katoğikosluğunun da kendilerine bağlı hareket etmelerini istemeleri İstanbul Patrikliği ile Sis'in arasını açtı.[31]

Eçmiyazin'deki ruhanî önderlerin, Rus sarayının birer doğal üyesi hâline gelmesi, Çarlığın Osmanlı toprakları üzerinde yürüttüğü politikaların hayata geçirilmesinde büyük bir dayanak oluşturuyordu.[32] Rus hükûmetinin bu başarısı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucunda ilk siyasî meyvesini verdi.Rus Generali Grandük Nikola ile İstanbul Büyükelçisi Ignatieff, Ermeni delegelere söz verdikleri gerekçesiyle 3 Mart 1878 günü imzalan Ayastefanos Antlaşmasına Osmanlı Ermenileriyle ilgili bir madde koydular.[33] Bu madde ile *Ermeni ve Ermenistan* adları ilk kez bir uluslar arası antlaşmaya girmiş oldu. İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabetyan başkanlığında Ermeni meclisi hiç vakit kaybetmeksizin gizli olarak toplandı. Bu toplantıda Eçmiyazin Katoğikosluğu aracılığıyla Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakların geri verilmemesi için Çar'a gönderilmek üzere bir muhtıra kaleme alınmasına karar verildi.[34] Böylece Osmanlı

---

tasdiki ile Büyük bir fedakârlığa katlanmıştır. Babıâli, Hükûmet içinde hükûmet kabul ederek bir kez daha Ermeni toplumuna karşı iyi niyetini ispat etmiştir. Ayrıca nizamname için bk.. E. Uras, age., s. 156.vd

[30] *BOA*, HNA, Endikatör: M-83, iç no: 23610/80.

[31] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Kısmı:31, Evrak: 299, Zarf: 27, Karton:79.

[32] E.Granville, *age.*, s. 33.

[33] Antlaşma metni için Bk.Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları I*,Ankara 1953, s. 395.

[34] Muhtırada alınan kararlar için bk. Saruhan, *Ermeni ve Ermeni Millî Meclisi*, Tiflis 1912, s. 261 vd. naklen E.Uras, *age.*, s. 199 vd.Yine Patrik Nerses ve dokuz Episkos 'un imzasıyla Prens Gorçakof'a gönderilen mektupta;bölgede yaşayan Ermeni kardeşlerinin ve Eçmiyazin Kilisesinin Rus İmparatorluğunun himayesi altında olduğunu bildiklerini,

tarihinde ilk defa Ermenilerin yaşadıkları bölgeler için kısmî bağımsızlık istenerek, Ermeni meselesi sun'î olarak ortaya çıkarılmış oldu.[35]

Osmanlı Ermenilerinin kaderi artık, Rusya'nın emperyalist amacı doğrultusunda başta katoğikos ve patrik olmak üzere, onun etrafında toplanan birkaç Ermeninin elindeydi. Bunlar, Rusya'nın bağımsızlık vaatlerine kanıp, yaklaşık sekiz yüz yıllık Türk-Ermeni münasebetlerini ve İstanbul Ermeni Patrikliğine sağlanan imtiyazları istismar ederek mensup oldukları toplumun geleceğini, yaşadıkları topraklarda çıkmaza sokmuşlardır.

Patrik Nerses, Berlin Kongresinden (13 Temmuz 1878) sonra gelişen olaylara bakarak, Rusya tarafından aldatıldığının farkına vardı. II. Abdülhamid'in güvenini tekrar kazanmak için defalarca gayret sarf etti. Nitekim Patrik, Padişahın güvenini tekrar kazandı. Sultan, güvenin ve memnuniyetinin bir ifadesi olarak, Ortaköy Boğaziçi sahilinde kendisine bir köşk hediye etti. Patrik Nerses, 1884 yılında Eçmiyazin'e Keork Keresteciyan'ın yerine Katoğikos seçildi. Ancak Petersburg hükümeti, Patriğin İngiliz hükûmeti ve Babıâli ile olan ilişkilerinden rahatsız olduğu için[36] seçimi onaylamadı. Bu olaydan birkaç ay sonra Patrik İstanbul'da öldü. Cenazesi Kumkapı Katedraline defnedildi ve mezar taşına da *Vatanperver Patriğe* ifadesi yapıldı.[37] Bu konuda Granville, şunları aktarır. Daha önce İstanbul Ermeni Patriği sıfatıyla Berlin Kongresinde 61.maddenin kaleme alınmasına katılmış olan Nerses Varjapetyan,[38] 1884

---

kendilerinin de doğu Hristiyanları olarak İmparator Hazretlerinin gölgesinde bir vatanda yaşamak arzusunda olduklarını belirtmiştir. Bk. E.Uras, *age.*, s. 201 vd.

[35]R.Şahin, *age.*, s. 179.

[36]1877 yılında Patrik Nerses, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin ileri gelenleri tarafından Ermeni meselesinde pasif kaldığı ve Osmanlı hükûmetinden yana olduğu şüphesiyle uyarılmıştı. (Bk. E.Uras, *age.*, s. 211). Daha sonra Nerses Berlin Konferansından sonra Rusya'dan umudunu kestiğini Ermeni davasının ancak İngilte'nin yardımıyla çözüleceğini ileri sürdü. (D. Kılıç,*age.*, s. 213. Ayrıca Nerses'in İngiliz yanlısı görüşleri için bk. E.Uras, *age.*, s. 252).Bütün bu olanlar Nerses'in, Petersburg tarafından atanmasına engel teşgil etti.

[37]Bk. *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, (nşr. B.Kodaman), Ankara 1994, s. 31vd.

[38]Granville, her ne kadar Patrik Nerses'in Berlin Kongresine katıldığını söylese de Patrik kongreye katılmamıştır.Asıl amacını Babıâli den gizleyerek tedavi maksadıyla Berlin'e gitmek istediğini söyleyen Patriğe durumu bilen hükûmet yetkilileri tarafından izin verilmemiştir.Bk. E.Uras, *age.*, s. 240; M. Hocaoğlu, *age.*, s. 105.

yılında Eçmiyazin Katoğikosluğu'na seçildi. Göreve başlamadan evvel Rus hükûmetine bazı şartlar ileri sürdü. Bu durumdan hoşlanmayan Çarlık Rusya, Nerses'in kazanmış olduğu seçimi iptal ederek ertesi yıl katoğikos seçimini yeniletti. Çünkü, Katoğikos seçiminin Çar tarafından onaylanması gerekiyordu. Adayın Çarlık politikasını uygulayacağını taahhüt etmeden imparatorun onayını almasına imkân yoktu. Diğer taraftan Osmanlı devletinde ise bunun aksine İstanbul Ermeni Patriği tam bir hürriyete sahipti. Nitekim Patrik, son zamanlara kadar Babıâli'nin otoritesine karşı girişilen bütün faaliyetlerine katılabilmiştir. Eçmiyazin Katoğikos'u ise tercih ettiği Evekleri, ya da Kutsal Kurula almak istediği üyeleri bile seçememekteydi. Katoğikos'un papaz tayin yetkisini dahi kısıtlamışlardı.[39]

Patrik Nerses'in (1884) ölümünden sonra İstanbul Ermeni Patrikliğine, Erzurum Episkoposu Harutyan Vahabetyan seçildi. Bunun zamanında Ermeni Komiteleri kuruldu ve teşkilâtlar genişledi. 1888 yılında Harutyan Kudüs Patriği oldu.Yerine Aşıkyan Patrik seçildi. Aşıkyan, diğer patriklerden farklı idi. Rusya'nın emperyalist amaçları doğrultusunda, başta Eçmiyazin olmak üzere,Ermeni ruhanîlerinin ve komite liderlerinin gösterdiği silâhlı mücadele yolunu benimsediği için Patriklik makamının bu tür faaliyetlerde kullanılmasını istemiyordu. Bu durum patrik Aşıkyan'ı, Ermeni Kilisesinin ve komitelerin istemediği kişi durumuna düşürdü. Aşıkyan, komite çalışmalarını Osmanlı hükûmetine haber vermekle suçlandı. 1894 yılı Mart ayında Kumkapı Patrikhanesinde bir Ermeni genci tarafından kendisine suikast düzenlendi. Fakat yara almadan kurtuldu. Bu olay karşısında istifa eden Aşıkyan'ın yerine Rusya'nın himayesindeki komitelerin desteği ile bağımsızlık yanlısı Ermenilerin "*demir patrik*" dedikleri Mateos İzmirliyan seçildi.[40]

İstanbul Ermeni Patriği İzmirliyan, ileride meydana gelecek Ermeni hareketlerine karşı zemin hazırlamak için bir taraftan Avrupa'yı arkasına almaya çalışırken, diğer taraftan da Galata kilisesinde yapılan toplantıda Meclis-i Umumî azalığına Rus yanlısı biri Rum,diğeri İranlı iki kişiyi seçtirerek Eçmiyazin Katoğikosunun Rus taraftarı olmasına gayret

[39] E.Granville, *age.*, s. 35.

[40] M.Hocaoğlu, *age.*, s. 117 vd. Patrik İzmirliyan'ın Rus yanlısı faaliyetleri için bk. E.Uras, *age.*, s. 204 vd.

ediyordu.[41] Bu dönemde Rusya'nın, İstanbul Ermeni Patrikhanesi üzerindeki Eçmiyazin'le birlikte artan tesirine karşı, Osmanlı hükûmeti ciddi tedbir alamadığından devletin iktisadî hayatında ve idarî kademelerinde, Rus yanlısı Ermenilerin yeri belirgin bir şekilde artmıştır.

Rusya, hatırlanacağı üzere İstanbul Ermeni Patriklerinden Nerses'in sadakatinden şüphelendiği için onu, Eçmiyazin Katoğikosluğuna seçilmiş olmasına rağmen atamamıştı. Ancak Rus hükûmeti, İstanbul Ermeni Patriklerinden kendisine bağlılığını ispatlamış olan Mığırdıç Hrimyan[42] gibilerinin seçilmesinde ve tayininde hiç tereddütsüz yardımcı olmuştur.[43] Yine aynı politika gereği 1894 yılından itibaren, Ermeni komiteleriyle iş birliği yapan ve bu hareketlerinden dolayı 1896 yılında İstanbul Ermeni Patrikliğinden azledilerek Kudüs'e sürgün edilen Patrik İzmirliyan,[44] 1909 yılında Eçmiyazin Katoğikosluğuna seçildi. Hemen Petersburg'a giderek Ermeni toplumunun Çar'a bağlılıklarını bildirdi ve halkını kurtarması için Çar'a ricada bulundu.[45] Yine aynı şekilde Keork Arkepiskopos Sürenyan, Eçmiyazin Katoğikosluğuna tayin olduktan sonra Çar'a saygılarını sunmak üzere Petersburg'a gitmiş ve 1 Haziran 1912'de Eçmiyazin'e dönmüştü. Burada törenle takdis edildikten sonra V. Keork adıyla bütün Ermenilerin Katoğikos'u olarak işe başladı. Bu tarihten henüz üç ay geçmişti ki, Katoğikos 2 Ekim'de Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri, yıllardan beri uğradığı haksızlıklardan kurtarmasını istedi.[46]

[41] Sadrazam Kâmil Paşa'dan Mabeyn Başkitâbetine, *BOA*, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no:24-Z-1308, İç no:1.

[42] 1858-1863 yılları arasında Van Varağ Manastırında gazete çıkarttı. 1869-1873 tarihleri arasında İstanbul Ermeni Patriği oldu. 1878'de Berlin Kongresi'nde bütün Ermeniler adına konuştu. 1893'ten 1907'ye kadar Eçmiyazin de Ermeni Katoğikosluğunu yürütürken öldü. Bk. N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 55. Ayrıca Patrik Mığırdıç Hrimyan'ın faaliyetleri için bk. D. Kılıç, *age.*, s. 208-210.

[43] D. Kılıç, *age.*, s. 214.

[44] *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, (nşr. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1981, s. 20.

[45] M.Hocaoğlu, *age.*, s. 76 vd; İ. Sakarya, "Ermeni Kilisesi ve Bu Kilisenin, Ermenilerin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi", *Yeni Form XIII*, S: 278, Temmuz 1992, s. 47.

[46] Leo, *Türk Ermenileri İhtilalinin İdeolojisi II*, Paris 1935, s. 80'den Naklen, E.Uras, *age.*, s. 375.

[47] E.Uras, *age.*, s. 377.

Esasen İstanbul Ermeni Patrikhanesinin bu dönemdeki Osmanlı devletine yaptığı müracaatlarda Patrikhane ve çevresinin Eçmiyazin'le iş birliği içerisinde olduğunu ispatlamaktadır. Çünkü Katoğikos Keork'un, 2 Ekim 1912'de Çar'a yaptığı müracaatı kendi insiyatifiyle değil, Osmanlı Ermenilerinin resmî temsilcilerinden alınan onay doğrultusunda gerçekleştirilmiş bir harekettir.[47] Aynı yıl Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers'in, Sazanof'a gönderdiği telgraf da özet olarak; Eçmiyazin Katoğikosunun Kafkasya Genel Valisine yaptığı çağrıyı hatırlattıktan sonra Osmanlı Ermenilerinin Rusya lehine besledikleri duyguları belirterek, Ermeni dinî liderinin, Rusya'nın görüşüne uygun olarak meselenin çözümünden yana olduğuna dikkat çekmektedir. Büyükelçi, Rusya'nın müdahale için bu fırsatı kaçırması ihtimalinden endişe ederek, Katoğikos'a ve İstanbul Ermeni Patriğine her türlü teminatın verilmesini, kendilerinin bütün imkânlarla desteklenmesini Sazanof'a telkin etmektedir.[48] Büyükelçinin önemle üzerinde durduğu bu konunun Ruslar için ne kadar hayatî bir önem arz ettiği ortadadır. İşte Çarlık Rusya'sı bunun için Eçmiyazin vasıtasıyla Osmanlı Ermenileri ve Patrikhane üzerindeki tesirini devamlı artırmak istemiştir.[49]

Petersburg Ermeni komitesi, 1912 Aralık ayı sonunda üyelerinden ikisini, Ermeni meselesinin yeniden ortaya atılması fikrini, İstanbul'daki Ermeni idarecilerin nasıl değerlendirdiklerini anlamak üzere gönderdi. Bu delegeler rapor hâlinde komiteye şunları bildirdi. "Pek mukaddes Katoğikos, Ermeni sorunu hakkında resmen Rusya hükûmetine müracaatta bulunarak sorumluluğu yüklenince, millî idarî heyeti (Patrikhanenin Millî Meclisi), karma meclis huzurunda resmen araya girmeyi,görünüşte

[48] E.Granville, *age.*, s. 76.

[49] Rusya'nın 1912'de Ermeni toplumunun isteklerinini tatmin etmek için önemli nedenleri vardı. Osmanlı topraklarındaki Ermeni Meselesini 15 yıllık bir aradan sonra tekrar canlandırmakla; Çar, yalnızca Ermeni vatandaşlarının kendine bağlılığını yeniden kazanmakla kalmayacak, aynı zamanda devlete yönelik Kafkasya'da çıkması muhtemel bir terör hareketine de darbe indirmiş olacaktır. Rusya,nüfuz alanlarını korumak ve gelecekteki gelişlemesini planlayabilmek için bölgeye Alman ekonomik sızmasını önlemek zorundaydı. Bundan dolayı yeniden Doğu Anadolu Bölgesinde Islahat Meselesini gündeme getirdi. Bk. F. Ahmat, "İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğundaki Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri (1908-1914)", *1856-1923 Emperyalizm Kıskacında Türkler, Ermeniler, Kürtler*, (nşr. E. Yavi), İzmir 2001, s. 96 vd.

kendisinde uzak tutmayı, ihtiyata uygun bulmuş fakat millî idare heyeti, anlaşılır sebeplerle uzak görünmeyi esas tutmakla beraber, aynı zamanda vaziyetten haber almayı, birlikte çalışmayı ve Katoğikos'un müracaatlarını yaptığı devletlerle olan konuları kısmen idare etmeyi şart görmüştür.Bu amaç ile de bu meclis, Ermenileri her hususta kilise reisiyle birlikte çalışmak, ona gerekli malzemeyi, bilgiyi, görüşleri vermekle görevlendirilmiştir.[50]"

İleri tarihlerde Osmanlı topraklarında çıkacak olan silâhlı ayaklanma hareketlerinin büyük bir çoğunluğu, yapılan plâna göre Rusya tarafında Eçmiyazin'den idare edilecekti.[51] Bu cümleden olarak Rusya, 1912 yılı yazında Ermeni meselesini kendi isteği doğrultusunda çözebilmek için Eçmiyazin Katoğikosunu görevlendirdi.[52] Rus hükûmetinin onayını alan Katoğikos, 1913 yılı Şubatında Paris'te yapılan Osmanlı Ermenilerine yönelik ıslahat programının görüşüleceği toplantının sorumluluğunu üzerine aldı. Yapılan toplantıda Ermeni meselesinin yalnız Rusya tarafından çözülebileceği görüşü benimsendi.Bu görüşe uygun olarak konferans üyelerinden yüksek dereceli bir papaz olan Yatyuşan, Osmanlı topraklarında Rus hükûmetinin kontrolü altında gerçekleştirilecek ıslahat programının tasarısını hazırladı. Tasarının en önemli maddesi, Osmanlı Ermenilerine Rusya'nın himayesinde muhtariyet tanıyor olmasıydı.[53]

Rusya, 1914 Kasımına gelindiğinde bir açıklama yaparak Osmanlı Ermenilerini silâhlanmaya çağırdı. Yapılan bu çağrıyı Eçmiyazin Katoğikosluğu da uygun buldu.[54] Osmanlı hükûmetinin I. Dünya savaşı için seferberlik ilân ettiği sıralarda Eçmiyazin Katoğikos'u ile Kafkas Genel Valisi Vronzof-Daşkof arasında şöyle bir pazarlık oldu. Ruslar, Babıâli'ye ıslahatı yaptıracak, Ermeniler de kayıtsız şartsız hareketlerini Rusya'nın arzuları doğrultusunda ayarlayacaklardı.[55] Çar'ın istiklâl vaat eden beyannamesi üzerine gönüllü Ermeni birlikleri teşkil edilerek, Rus ordusunun

[50]Leo, *age.*, s. 83'ten naklen, E.Uras, *age.*, s. 378.
[51]M. Bala, *Ermeniler ve İran*, İstanbul 1927, s. 25 vd.
[52]E.Granville, *age.*, s. 64.
[53]E.Granville, *age.*, s. 67.
[54]E.Akçora, *age.*, s.73.
[55]E.Uras, *age.*, s. 580.

Doğu Anadolu bölgesini işgalinde harekâtı kolaylaştırmak için cephe gerisinde anarşi çıkarmakla görevlendirildiler.[56] Görüldüğü gibi I.Dünya savaşında Doğu Anadolu Ermenilerinin büyük bir kısmı, Kafkas Ermenilerinin denetiminde olmak üzere hepsi Rusların kontrolündeydi.[57]

Rus hükûmetinin desteğini alan İstanbul Ermeni Patrikhanesinin yöneticileri ve Rus yanlısı Ermeni devleti kurma hayaliyle[58] daha önceden kurdukları dernek ve partiler vasıtasıyla çeşitli bahaneler çıkarıp Türk nüfusu katletmeye başladılar.[59] Rus Büyükelçisinin tavsiyesi üzerine Patrikhane, dernek ve komiteler aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek birleştiler, Eçmiyazin Katoğikos'u ve Nubar Paşa başkanlığında bir kurul oluşturularak Avrupa'da Ermeni özerkliği isteminde bulunma gayretine girdiler.[60]

Justin McCarthy'e göre; Ermeni ayaklanmacıların eylemleri, onların Ermeni kilisesiyle bağlantısı sayesinde çok geniş ölçüde yayılma alanı buluyordu. Bir kurum olarak Ermeni kilisesinin etki alanı sınır tanımıyordu. Çünkü iki kilisenin (Eçmiyazin Kilisesi-İstanbul Ermeni Patrikliği) tesir ettiği alan birbiriyle iç içeydi. Din görevlileri, piskoposlar ve düşünceler bu iki kilisenin yetki bölgeleri arasında bir taraftan diğerine serbestçe geçiyordu. Kilisenin bu geniş imkânlarını kullanan ayaklanmacı din adamları, Güney Kafkas ve Doğu Anadolu'daki yandaşlarıyla ve Rus hükûmetiyle olan ilişkilerini kolayca sürdürmüşlerdir.[61]

[56] E.Akçora, *age.*, s. 76.

[57] J. Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, (nşr. B. Umar), İstanbul 1998, s. 26.

[58] İstanbul Ermeni Patrikhanesini bağımsızlık hareketlerine yönelişi için bk. D. Kılıç, "The Orientation Of The İstanbul Armenian Patriarchate Towards The Independence Movemens 1850-1896", *The Gread Ottoman Turkish Civilisation I*, (Executive Editor: G. Eren), Ankara 2000, s. 471-477.

[59] Ermeni ve Rusların yaptıkları katliamlar için bk. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I.* (nşr.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1995.

[60] *Talât Paşa'nın Anıları*, (nşr. A. Kabacalı), İstanbul 2000, s. 56.

[61] J. Mc Carthy, *age.*, s. 27; Rus Genarili Mayewski bu dönemin: Ermeni ruhanî reislerinin din hususunda çalışmaları hemen hemen yok gibidir.Fakat buna karşılık milliyetçilik fikirlerini yaymak için pek çok çalışmışlardır. Onun için Ermeni Komitecileri papazları çok çabuk kendi dairelerine dahil etmişlerdir, şeklinde ifade eder. Bk. Mayewski, *Van, Bitlis Vilayetleri Askerî İstatisliği*, İstanbul 1332, s. 123.

Osmanlı devletinin aldığı tedbirler karşısında, Avrupalılara yaptıkları gibi Amerika'ya da kendilerinin masum olduğu bildiren inancını yaymaya çalışan Eçmiyazin Katoğikos'u Keork, Ermeni toplumunun tehlikede olduğunu telgrafı 27 Nisan 1915'te çekerek Amerika'nın müdahalesini istemiştir.[62] Bu arada İstanbul Ermeni Patrikhanesi de boş durmayarak sistemli bir şekilde sudan bahanelerle Ermeni toplumu üzerinde baskı oluşturulduğuna dair Osmanlı hükûmetine birbiri ardına dilekçeler veriyordu.[63] İşte bütün bu olanlar Rusya'nın Eçmiyazin kilisesi üzerindeki tesirini ve bu ruhanî makam aracılığıyla İstanbul Ermeni Patrikhanesine nasıl nüfuz ettiğinin somut göstergeleridir.

Osmanlı Devleti, bağımsızlığına gölge düşüren bütün bu gelişmelere kesin çözüm bulmak amacıyla, İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile Eçmiyazin Katoğikoslu arasındaki ayrılığı resmiyete dökerek, 10 Ağustos 1916 tarihinde bir kararname yayınladı.Bu kararnamede; İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Eçmiyazin Kilisesi ile her türlü ilişkisini bir kez daha yasakladı. Sis ve Akdamar Katoğikosluklarını birleştirerek Kudüs'e nakletti. İstanbul Ermeni Patrikhanesini de bu Katoğikosluğa bağladı.[64]

Sonuç olarak; Rusya, Osmanlı topraklarındaki siyasî ve ekonomik çıkarlarını korumak uğruna Eçmiyazin kilisesinin ruhanî tesirinden faydalanarak, Osmanlı devleti içerisinde kurumsallaşan İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve onun mensuplarını yaklaşık iki asırlık süre içerisinde, Eçmiyazin vasıtası ile yönlendirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu cümleden olarak Rusya, İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve mensupları üzerinde geliştirdiği politikalar neticesinde, özellikle 1828-1878, 1877-1878 ve 1914'te yapılan Osmanlı-Rus savaşları esnasında somut sonuçlar elde etmiştir. XIX. yüzyıldan bu tarafa Osmanlı Ermenileri üzerinde takip edilen Eçmiyazin merkezli Rus politikası, İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı için Rusya'yı cazibe merkezi hâline getirmiştir. Bu durum da Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasına malzeme olmuştur.

[62] K.Gürün, *age.*, s. 210 vd.
[63] E.Uras, *age.*, s. 384.
[64] E.Akçora, *age.*, s. 29; E. Granville, *age.*, s. 34, nu: 2,